

ДВОЙНИТЕ БРАДВИ В ЗЕМИТЕ ОТ ИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ VI-I ХИЛЯДОЛЕТИЕ ПР.Н.Е.

Ставри Топалов, София

В досегашните проучвания се е наложило като основно виждането, че под двойна брадва следва да се разбира предмет с две симетрични по форма и разположение сечащи/режещи остриета, имащ в средата си отвор за дръжка. Като традиционно възприето изображение на двойна брадва се приема вида на най-често срещаните функционални (т. е. използвани като сечива/оръжия след средата на II хил. пр. н. е.) ляти бронзови двойни брадви с две режещи остриета, напълно симетрични по форма и разположение спрямо отвора за дръжка. При разглеждането на двойните брадви не се взема под внимание къде и кога се появява идеята за създаване на сечива/оръжия с два работни краища, тяхното развитие във времето, достигането до създаване на първите двойни брадви, както и не се коментира съществуването на различни разновидности рогови, каменни и ляти медни двойни брадви, прототипи на създаваните бронзови брадви използвани от средата на II и началото на I хил. пр. н. е. Смятаме, че всички изработвани функционални двойни брадви имат за прототипи създаваните по-рано от тях брадви-чукове, т. е. те представляват един по-късен етап от създаването на сечива/оръжия с два срещуположно разположени работни краища, като чукове имащи два работни краища и различните разновидности брадви-чукове и брадви-кирки.

Тъй като в проучването разглеждаме най-рано създаваните предмети, които могат да бъдат назовавани като двойни брадви, предлагаме следното им по-пълно обобщаващо определение. Като функционални двойни брадви приемаме да назоваваме предмети, изработвани от еленов рог, кост, камък, мед, медни сплави и желязо, предмети имащи отвор за монтиране на дръжка и две срещуположно разположени спрямо отвора работни краища/остриета. Съществуват две основни разновидности, а именно едното острие да бъде оформено като режещо/сечащо, а другото острие като пробивно (някои от най-ранните типове двойни брадви), както и много по-често срещаното им т. н. класическо изпълнение, при които двете остриета са оформени като пробивни (рядко срещаните двойните брадви оръжия) или като най-често срещаните късните типове двойни брадви с две режещи/сечащи остриета. Освен тези функционални двойни брадви са създавани подобни двойни брадви/брадвички от еленов рог, камък, мед, медни сплави, желязо, злато, сребро и олово като символи на политическа и религиозна власт, като култови предмети и като предметоподобни средства за размяна. Така предлаганото определяне позволява да се проследи появата на първите двойни брадви от еленов рог, кост и камък, създаването на първите прототипи на медни двойни брадви, в ранните екземпляри имащи леко огънатата форма на техните предшественици от еленов рог, а именно специфичните медни двойни брадви и медни брадви-кирки, познати в България преди всичко от земите на т. н. Варненска цивилизация (от находките от Варненския некропол от V хил. пр. н. е.), а както се установява напоследък и от земите в района на Горна Струма. Предлаганото определяне дава възможност да се проследи усъвършенстването на формата на двойните брадви предимно в земите на Варненската цивилизация, където се създават и първите неогънати медни симетрични двойни брадви с почти правоъгълна широка, но къса форма, както и създаването по същото време вероятно в района на Горна Струма на първите неогънати медни несиметрични двойни брадви с почти правоъгълна удължена форма. В подготвено за публикуване проучване (монографията Топалов, 2017), в което са включени свързани с тази тематика известните археологически материали и направените на тяхно основание изводи за създаването и използването на различни

медни и бронзови предмети в земите на древна Тракия (изводи вече представени в раздели от монографиите Топалов, 2007; Топалов, 2012; Топалов, 2013 и Топалов, 2017/2018), са разгледани и илюстрирани намираните на територията на днешна България разновидности типове двойни брадви от еленов рог, камък, мед, медни сплави и желязо, изработвани и използвани вероятно от началото на VI хил. пр. н. е. до началото на I хил. пр. н. е. В новото проучване е дадена информация както за намиращи се в български граждани, така и за съхраняващи се в частни български колекции различни типове двойни брадви, между които и типове и варианти, за каквито не е намерена информация, че са публикувани. Смятаме за наложително, още преди представянето на необходимите доводи за аргументиране основната теза от новото проучване, да отбележим един съществен извод от проучванията ни, а именно установяването, че първоначалното създаване на двойните брадви не се осъществява в земите на Минойската цивилизация на остров Крит през XVII/XVI в. пр. н. е., а още през VI-V хил. пр.н.е. в земите разположени далече на север от Минойския свят.

В извършваните досега проучвания се приема, че около средата на XVII в. пр.н.е. в Крит за първи път започва изработката на най-често срещания тип функционални бронзови двойни брадви, имащи тяло с две симетрични режещи остриета и в средата отвор за дръжка, т. е. че идеята за двойни брадви възниква за първи път в Крито-Микенския свят. Според проучванията ни, неправилната представа за водещата роля за създаването на двойните брадви в района на Крито-Микенската цивилизация през II хилядолетие пр. н. е., спрямо разположените на север части на Егейския свят, се създава през началния, да го определим като „романтичен“ период на това проучване, осъществен в края на XIX и началото на XX век. По това време бяха археологически открити и проучени основни центрове на тази цивилизация, дотогава известните само от митовете и от легендарните сведения предадени от старите автори. Тогава изобщо не бяха познати достиженията в металургията и металообработката на населението в разположените на север от Егейския свят земи от района на Североизточната част на Балканския полуостров. Откриваните за първи път в сигурно датирани от провежданите по това време разкопки в Крит строежи, някои от които имащи фрески с изображения на двойни брадви, придружено с намирането на ограничен брой функционални бронзови двойни и подобни по форма престижни владетелско/култови предмети от злато (като дадения на обр. А) и от бронз в Крит и на териториите на Крито-Минойския свят, даваха основания на всички изследователи за извода, че двойните брадви са създавани за първи път именно в тези земи, а от там и налагане на виждането за постепенното им разпространение и в останалите райони на тогавашния свят (теза развивана основно според обобщаващата публикация на ръководителя на провежданите в Крит разкопки Артър Еванс - Arthur Evans, *The Palace of Minos*, 1921-1935, както и публикациите на други изследователи, участващи в разкопките). Много силен довод за това мнение бе ранното намиране на съкровище от златни нефункционални двойни брадви и амулети от подобен вид в пещерата Аркалахори, Крит, определяни като предмети свързани с политическата и религиозната власт по това време в тези земи (подробно тяхно разглеждане в Малерш, 1997, 74). Наложен бе и извода, че „... лабрисът или двойната секира е въздесъщия символ на минойците..., царски символ, ... символ на власт и могъщество, ... знак носещ щастие...“ (Малерш, 1997, 88).

Постановката за първоначалното създаване на метални двойни брадви в земите на Минойския свят е приета като аксиома в проучванията на всички изследователи. Прегледа на достъпните ни публикации обаче показва, че за обосноваване на тези виждания в техните проучвания се вземат под внимание и се коментират като съществуващи сравнително малък брой функционални бронзови двойни брадви, не се разглеждат съществуващите рогови и каменни двойни брадви, не се разглеждат

самостоятелно известните разновидности ранни медни двойни брадви, не са познати няколко от съществуващите типове и разновидности ранни функционални бронзови двойни брадви, няма информация в кои единствен район концентрирано се намират най-големи количества функционални двойни брадви, не се отбелязва че именно в този единствен район се намират всички познати понастоящем типове и разновидности функционални двойни брадви, както и че са непознати значителния брой култови предмети с формата на двойни брадви, разпространени на север от Минойския свят, при това именно в този единствен район, отбелязван досега като район в който се срещат незначителен брой двойни брадви (например обобщаващото проучване за двойните брадви - Bushholz, 1983, в което се смята, че на територията на България са намерени едва десетина функционални двойни брадви и само една малка култова бронзова двойна брадвичка - конкретно Buchholz, 1983, 118-119).

Във всички съществени публикации за намираните в България двойни брадви отливани от мед и медни сплави, те се разглеждат като резултат от съществуващи връзки и влияния от Крит и Гърция (с приемане тяхното първоначално създаване в земите на Минойската цивилизация около и след 1650 г. пр.н.е., например Филов, 1920, 40-53; Милчев, 1955, 359-373; Черних, 1974, 391-395; Панайотов, 1975, 24-46; Черних, 1978, 204-206; Panayotov, 1980, 196-198). В първите проучвания тези двойни брадви са разглеждани като внасяни от района на Крито-Микенския свят, а публикуваните екземпляри са датирани за изработвани между XII-X в. пр. н. е. (Филов, 1920, 40-53; Милчев, 1955, 359-373). В цитираните тук по-късни проучвания, намираните в България двойни брадви се датират за създавани в периода XV/XII-IX/VIII в. пр. н. е. Установяване съществуването в тракийските земи на леярски форми за отливане на двойни брадви показва несъстоятелността на вижданията за техния директен внос от районите на Критско-Микенския свят. В отделни проучвания вече се отбелязва, че вероятно двойните брадви с ребра в зоната на отвора за дръжка и двойните брадви имащи по две къси втулки са изработвани само в Тракия, поради много рядкото им намиране в други райони на разпространение на двойни брадви (Черних, 1976, 105-106; Buchholz, 1983, 118-119). Всъщност тези констатации са единствените, указващи изработване на бронзови двойни брадви в тракийските земи.

Преди археологическото установяване на съществуването на т.нар. Варненска цивилизация се приемаше, че разработката на местните медните рудни находища и създаването от тях медни и бронзови оръдия на труда и оръжия са резултат от заимстване на постиженията в областта на металургията и металообработката от няколкото считани за водещи в това отношение райони на античния свят (подобни виждания са отразени във Филов, 1920, 40-53; Попов, 1932, 27-28; Кларк, 1952; Gareli, 1963; Янковская, 1965, 179-192; Масон, 1973; Панайотов, 1975). Резултатите от проучванията през последните 50 години на археологическото наследство от земите, в които по-късно основно се развива тракийската държавност, дадоха основания за сериозно преразглеждане на съществуващите дотогава представи не само за миналото от тези земи, но и за общото развитие на човешката цивилизация през това време. Установеното в района на Варненската цивилизация най-ранно самостоятелно развитие на значителен добив на медна руда и нейното преработване, доказаното създаване на първите тежки медни сечива и оръжия с отвори за дръжка още в средата на V хил. пр. н. е., осъществяваните търговски взаимоотношения с останалите райони на тогавашния свят, създаването на първото обработено злато (златото от Варненския некропол, златото от Хотница и златото от Дуранкулак) в резултат на овладяване технологиите на отливане и обработка на първите масово използвани от човечеството метали, показва водещата роля на обитателите на тези земи в този етап на развитие на древната цивилизация (доводи за това от анализа на публикуваните археологически материали в проучванията

на Ангелов, 1959, 39-46; Черних, 1971; Катинчаров, 1974; Черних, 1978; Иванов, 1978; Бонев, 1978; Тодорова, 1986; Тодорова, Вайсов, 1993; Маразов, 1994; Иванов, Аврамова, 1997; Димитров, 2007; Славчев, 2007(?), 9-32; Михайлов, 2008, 35-46). Анализа на археологическите материали, намерени във Варненския некропол, наличието на богати мъжки погребения и богати символични погребения с неочаквани за епохата погребални дарове, показаха ясно изразена имуществена диференциация. В някои от тези погребения се намериха жезли от камък и мед, новите за епохата оръжия от мед, както и големи количества престижни златни предмети, даващи основания да се предполага съществуването на една неочаквана за толкова ранна епоха по-висша форма на обществен строй, явяващ се пряк предшественик на появата на държавата (Иванов, 1978, 21-23). Извършените проучвания дадоха основания да се предполага едно неподозирано дотогава значимо обединение на населението от източните райони на Балканския полуостров, обединение възникнало поради развитието на металургията (Радунчева, 1986, 15-20; Радунчева, 2000, 87-95). Поради сравнително ограничените човешки ресурси на основните центрове на тази непозната доскоро цивилизация, нейното възходящо развитие се смята за прекъснато поради климатични промени и/или нашествия на идващи от север народи. Въпреки това според нас развитието и не прекъсва, като то е осъществявано в същия този район от населението, което през последните 50 години с основания се определя като траки (Филов, 1920, 48-49; Черних, 1978, 10; Катинчаров, 1982, 56-62). Според нас в началото на този следващ период, в тези земи се усъвършенстват предишните медни сечива/оръжия, отливани по това време предимно от арсенов бронз, като се създават и нови подварианти и типове от тях. Установява се и нов разцвет на металургията и металообработката от средната и късната бронзови епохи, доказано от създаването на най-първите образци на двойни брадви, метални сърпове, кухи брадви келте (Топалов, 1991; Topalov, 1993; Topalov, 2004, 35-45; Топалов, 2007, 71-76; Топалов, 2013, 24-44) и други изделия, както и от търговията с тях в земите основно на север и североизток от Тракия и създаването на нови уникални изделия от злато (като предметите от Дъбене, съдовете от Вълчитрънското съкровище, съда от Казичене и т. н.). Показателно е че освен първоначалното създаване на метални сърпове и брадви келте, в обитаваните от траките земи те се намират в количества превишаващи общия брой на всички намирани в други райони подобни предмети, като значителна част от тези намирани в други райони сечива/оръжия са резултат от износ от тракийските земи (Черних, 1978 и обобщаващите данни за сърповете Дергачов, 2011, 177-182, 184-202, а за брадвите келте Дергачов, 2011, 33-72). Ще обърнем специално внимание на съществения обобщаващ извод на Дергачов, че най-ранните брадви келте са "...архаичните без уши келти от типа Дичево ...", а най-ранните сърпове са от същия ранен тип Дичево (Дергачов, 2011, 207 с използване доводи от Черних, 1978, 204, 256-267). Според това последно обобщаващо проучване брадвите келте и сърповете от типа Дичево са послужили като изходна форма за създаването на тези сечива и оръжия в останалите райони на тяхното използване (Дергачов, 2011, 70-72, 194, 204), подкрепящо развиваната в проучванията ни от 1991 г. теза за това, че най-ранните метални сърпове и брадви келте са изработвани в тракийските земи. Към това ще добавим, че във всички наши публикации от 1991 г. до сега обръщаме внимание за съществуването на текстове от намерените клинописни плочки в разположения в Мала Азия Каниш, в които е отбелязано, че в презморските територии на запад от Мала Азия, т.е. в източната част на Балканския полуостров, като средства за размяна през ХХ в.пр.н.е. са използвани метални сърпове и брадви и поради това в Каниш са отливани подобни предмети за облекчаване на неговата търговия с тези страни (изводи от Янковская, 1965, 179-192, коментираща проучването на Garelli, 1963).

В подготвеното ни за публикуване проучване (монографията Топалов, 2017, под печат) са разгледани подробно основанията за представените в него наши по-ранни изводи, че в североизточните райони от тракийските земи за първи път се създават медните и изработваните от медни сплави двойни брадви, сърпове и кухи брадви келте. В настоящото ново разглеждане на етапите на първоначалното създаване и по-нататъшното усъвършенстване на двойните брадви първоначално ще представим екземпляри от намираните, т. е. използваните от VI до I хил. пр. н. е. в земите на съвременна България рогови и каменни двойни брадви и техните прототипи, а именно рогови и каменни брадви-чукове. Едва след това ще разгледаме различните типове медни, бронзови двойни брадви и техните прототипи, каквито са изработваните от същите метали брадви-чукове. При това ще публикуваме и намиращите се в колекцията ни екземпляри. Предлагаме едно тяхно почти хронологично представяне, като определението "почти" е тъй като съществуват периоди от време през които едновременно се употребяват изработвани от различни материали двойни брадви.

Преди това ще отбележим възникващите затруднения при определяне времето на изработване на почти всички ранни функционални сечива/оръжия и техните разновидности, използвани като символи на политическа власт, религиозна власт, култови дейности и за украса. Сравнително точно могат да се датират изработваните от кост, еленов рог и керамика екземпляри. Обикновено каменните и създаваните от мед и медни сплави сечива/оръжия се датират чрез използване предимно на намираните в близост до тях керамични и други предмети с органичен произход, което не винаги може да се приема като достатъчно сигурно. Например намираните в пещери съвместно с керамика от различни епохи предмети поради това не могат да се датират с достатъчна сигурност. Същото се отнася и за намираните предмети в многократно използвани гробни съоръжения. Поради тази причина първоначално ще коментираме изработваните от еленов рог двойни брадви и прототипните им рогови брадви-чукове, които се датират не само по съпътстващите ги археологически материали, но и чрез методите за датиране на органични материали. Приеманата датировка на тези предмети от края на VI хил. пр. н. е. е в съответствие с установената датировка на изработваните от рог предмети, намерени при разкопките в Дуранкулак и в района на Варненския некропол.

Като датирана в края на VI хил. пр. н. е. е роговата двойна брадва от погребение в Дуранкулак (Todorova, 1981, Tafel 18, 200), дадена на обр. 1. Тя е изработена с едно режещо/сечащо острие и едно пробивно острие. Характерно за изделията от еленов рог е разполагането на отвора за дръжка в по-масивната част на рога, наложило отвора да не се пробива в средата на тялото на брадвата. В проучването не илюстрираме роговите брадви-чукове от Дуранкулак и Варненския некропол, които също така са точно датирани, а представяме два екземпляра от колекцията ни, за които нямаме данни за датировка (публикувани в Топалов, 2018, 19), дадени на обр. 2 и 3,

На второ място ще разгледаме предлаганото датиране на разглежданите тук каменни сечива/оръжия. Известно е, че подобни предмети от камък се изработват и използват и през медната, бронзовата и желязната епохи. Поради затрудненията всяко едно от тях да бъде точно датирано, сме се придържали към първоначално разглеждане на предмети, сравнително точно датирани, предмети намирани в археологическата си среда по време на редовни разкопки, основно използвайки материали от Варненския некропол, датиран за създаван в периода 4600-4200 г. пр. н. е. По-голяма част от представяните в настоящото проучване други подобни предмети са били отдавна откъснати от археологическата си среда, като за тяхното ориентировъчно датиране изхождаме предимно от аналогията им с добре датираните от археологическите разкопки екземпляри.

Като точно датирани първоначално ще отбележим два жезъла от Варненския некропол, завършващи с каменни крайници. Намерения в гроб 43 крайник е определен като брадва-чук, а намерения в гроб 4 със символично погребение според нас не е брадва-чук, а двойна брадва със силно затъпени режещи краища. Тъй като от публикуваните фотоси на двата жезъла няма възможност да се направят по-точни изводи, представяме и техните рисунки от проучването на проф. Тодорова (Todorova, 2001, Tafel 43, 507 и Tafel 42, 506), даващи ни основание за предлаганата от нас корекция на крайника от гроб 4. Двата жезъла са дадени съответно като фотоси на обр. 4, 5 и като рисунки на обр. 6 и 7. Друг много съществен довод за това, че през V хил.пр.н.е. са били изработвани двойни каменни брадви е намерения във Варненския некропол мраморен култов предмет с формата на симетрична двойна брадва с две пробивни остриета (Todorova, 1981, Tafel 18, 198, рисунка в Бояджиев, 2014, 207, 6), илюстриран на обр. 8. Според нас това е най-ранния досега добре датиран предмет от камък с формата на двойна брадва.

Следващите разглеждани каменни сечива/оръжия, намирани в източната част на Балканския полуостров, не са точно датирани. Според нас те представят развитието на идеята за създаване на каменни сечива/оръжия с два работни краища и отвор за дръжка, изработвани като двойни каменни чукове, каменни брадви-чук и каменни двойни брадви.

Счита се, че боздуганите и двойните каменни чукове са изработвани още от края на XI хил.пр.н.е., като тук представяме два такива чука от колекцията ни на обр. 9 и 10 (Топалов, 2018, 18-17). Обръщаме внимание, че двойния чук обр. 10 е от кремък, а според известните ни предшестваша проучвания по това време отвори в кремъчни изделия не е можело да се пробиват.

Предполагаме, че следващите създавани каменни сечива/оръжия са брадвите-чукове, някои от които са използвани като жезли и култови предмети, като тук представяме три екземпляра от колекцията ни на обр. 11, 12 и 13 (Топалов, 2018, 23-24). Последният от тях според нас представлява престижна базалтова бойна/култова брадва, възможно използвана като жезъл.

Тъй като оръжията са и властови символи, вероятно за подчертаване на това им значение се достига до идеята за създаване на двойни брадви. Поради връзката между политическа и жреческата власт от това време каменните двойни брадви се разглеждат като престижни политически и религиозни символи. Като такива считаме намеренията в символичното погребение от гроб 4 крайник на жезъл, според нас с формата на двойна брадва даден на обр. 5 и обр. 7 и амулета с формата на двойна брадва даден на обр. 8 от Варненския некропол.

Следващите каменни двойни брадви не са датирани с представянето на нужните аргументи. Това са две двойни брадви с пробивни остриета, намерени в района на Ловеч (Бояджиев, 2014, 207, 5), дадени на обр. 14 и 15. Считаме, че те са използвани предимно като оръжия. Каменните двойни брадви с режешо/сечащи остриета вероятно са използвани предимно за сечива, като дадените на обр. 16 и 17. Последният екземпляр (Дилов, 2014, 65-80) не е бил завършен, като отвора му е пробит до средата. Известни са и каменни двойни брадви, при които едното острие е режешо/сечащо, а другото пробивно (Топалов, 2018, 22, обр. 17), като дадения на обр. 18 е от колекцията ни.

Сравнително рядко са намирани каменни двойни брадви без отвори, закрепвани в разцепения край на дръжката и фиксирани посредством ремъци (Топалов, 2018, 25, 28), като дадения на обр. 19 от колекцията ни.

Още един довод за ранното използване на каменните двойни бради в източната част на Балканския полуостров е съществуването на малък култов предмет с такава форма. Брадвичката е изработена от твърд черен камък, а дръжката от мек светъл камък (Топалов, 2018, 27, 22), като екземпляра от колекцията ни е даден на обр. 20. В

достъпната ни литература не сме установили съществуването на други подобни предмети.

Поради връзката му с настоящото проучване ще коментираме едно спорно според нас датиране, а именно по кое време е било създадено изображението на двойната брадва върху камък от долмена при Голям Дервент. Според извършваните проучвания се приема, че долмените в Западна Европа се създават през IV-III хил.пр.н.е., долмените от района на Кавказ и южна Русия около средата на III до края на II хил.пр.н.е., като въпреки голямото им сходство с долмените от Тракия, тракийските долмени се считат за създавани от края на II и през първата половина на I хил.пр.н.е. (Панайотов, 1976, 37). Според изследователите, всички известни долмени от Тракия са били отдавна разкопани, ограбени и частично разрушени, като голяма част от тях са били използвани за последващи погребения и култови дейности. Тяхното датиране се основава на ограничено количество намерени около тях фрагменти от керамика и други материали, въпреки отбелязване наличието на основания за многократното им използване и след първичното им изграждане. По същия начин, по керамични фрагменти е датиран за създаден през VII в.пр.н.е. долмена от Голям Дервент с релефно изображение на украсена двойна брадва в кръг (Agre, 2006, 68-75, а фотоса и датировката е от Маразов, 2010, 5-6), като снимката на този релеф даваме на обр. 21. Според нас това изображение със сложна украса от линии, ромб и кръг с точка не е създадено през VII в.пр.н.е. То има известно подобие с много по-ранните изображения на култови двойни брадви от каменни колони, фрески и рисунки от Крито-Микенския свят от края на III и II хил.пр.н.е., като почти от средата на II хил.пр.н.е. в тези райони се преустановява представянето на изображение на двойни брадви по такъв начин. Ще отбележим, че в Тракия през началото на I хил.пр.н.е. не се намират имащи подобна форма функционални и големи култови двойни брадви, нито бронзовите двойните брадви от тракийските земи се украсяват по този начин, за да бъдат използвани като прототипи на подобни изображения. Ако приемем за основателна тезата за наличието на някакво силно крито-микенско влияние в тракийските земи, съществен израз за което се посочва използването на техни функционални и култови двойни брадви, както и техните изображения, това би било възможно да се осъществява към края на III и началото на II хил.пр.н.е., но не и през VII в.пр.н.е., както се датира създаването на долмена при Голям Дервент. В случая изхождаме и от изводите от проучванията ни, че с голямо основание следва да се приема първоначалното създаване на двойните брадви в източните части на Балканския полуостров, откъдето те се разпространяват в южните части на полуострова и близките им острови, а не в предлагания досега обратен порядък.

Тъй като представяме редица доводи, че идеята за създаване на голяма част от сечивата/оръжия с отвор за дръжка и конкретно създаването на двойните брадви се осъществява най-напред в земите от източната част на Балканския полуостров, като още един пример за едно ранно използване на изображение на двойна брадва от тракийските земи, добавяме и изображението от долмена от Голям Дервент, считайки го за създадено значително по-рано от VII в.пр.н.е.

Ранни рогови и каменни двойни брадви са били изработвани не само в източните части на Балканския полуостров. Но точно в тези земи според нас са били създадени и първите масивни ляти медни прототипи на двойни брадви, в началото създавани предимно по подобие на роговите двойни брадви и роговите брадви-чукове. Най-напред ще представим точно датирания екземпляр от Варненския некропол, считани за изработвани в периода 4600-4200 г.пр.н.е. (фотосите съгласно публикациите на Иванов, 1978). Изхождайки от извода ни, че брадвите-чукове предхождат създаването на двойните брадви, първоначално ще илюстрираме медна брадва-чук, като дадената на обр. 22, а след това и на двойната брадва с едно режещо и едно пробивно острие, като

дадената на обр. 23. Телата им са леко огънати, единият им край е по-широк и оформен като сечащо острие, а другия е по-тесен и оформен като чук или като пробивно острие. Отвора за дръжка е разположен в близост до по-широката сечаща част на тези сечива/оръжия, т.е. те са с несиметрично разположен отвор за дръжка. Очевидно е подобие то им с част от края на еленов рог, т.е. с подобие то им на изработваните по-рано различни предмети от еленов рог като сърпове и брадви-чукове. В близост до района на Варненската цивилизация, при рудниците от които е добивана използваната мед, е намерена подобно огънатата медна двойна брадва, но със симетрично разположени спрямо отвора две еднакви режещи остриета, датирана за създадена през същия период от време, дадена на обр. 24. Тя представлява един следващ етап на развитие на начина на изпълнени на медните двойни брадвни, доближаваща се до първите следващи типове медни и изработвани от медни сплави двойни брадвни.

Считаме, че през IV хил.пр.н.е. в източните райони на Балканския полуостров се отливат и първите разновидности двойни брадвни с форми максимално доближаващи се до формите на масово произвежданите от средата на XV до IX в.пр.н.е. бронзови двойни брадвни. Основанията ни за това са някои промени в тяхната форма, начина им на отливане и не на последно място поради това, че са изработвани от мед и/или арсенов бронз, но не и от калаен бронз (повече доводи за това в Топалов, 2018). Изхождайки от различията във формите, като вероятно най-ранно създавани екземпляри можем да считаме медните двойни брадвни с удължена правоъгълна форма и несиметрично разположен спрямо остриетата им отвор, отливани в глинени форми, като дадената на обр. 25. Преди проучванията ни (Топалов, 2017/2018) подобни двойни брадвни не бяха публикувани. Освен екземпляра от колекцията ни, намерен в района на Горна Струма, в частна колекция има още един екземпляр. След запознаване с направени от нас проучвания, гръцки изследовател ни информира за намиране преди няколко години на голям брой двойни брадвни в района на Комотини, някои от които изработени също с несиметричен отвор за дръжка и отляти от мед, а не от калаен бронз. Обръщаме внимание, че намирането им в днешните гръцки земи не означава, че са изработвани от древните гърци, тъй като те основават своите градове в този район след началото на I хил.пр.н.е. Дори ако приемем, че подобни двойни брадвни са от III-II хил.пр.н.е., то и в този случай те са отливани от обитателите на древна Тракия. Разглеждаме тези несиметрични двойни брадвни като създавани по подобие на брадвите-чукове от Варненския некропол и района на Горна Струма, като аргументи за това представяме три типа характерни по големините си медни брадвни-чукове от колекцията ни, дадени на обр. 26, 27 и 28.

Изхождайки от състава на метала и начина им на отливане считаме, че по същото време в района на Варненската цивилизация се отливат медните двойни брадвни с правоъгълна широка, а не удължена форма и симетрично разположен спрямо остриетата отвор за дръжка, също отлети в глинени форми (първи публикации на подобни двойни брадвни в Попов, 1932-34, 27-28; Димов, 1989, 5-8, 33-35), като дадените на обр. 29 и 30.

На основание на натрупания опит от изработка и използване на сечива/оръжия с формата на двойни брадвни се преминава към наложилата се по-късно т.н. "класическа" форма на двойните брадвни, характерна за отливаните през II-I хил.пр.н.е. функционални двойни брадвни. Тъй като най-ранните според нас екземпляри са създадени за първи път в тракийските земи ги определяме като тракийски двойни брадвни. Те са отливани първоначално без втулки, а след това и с втулки, въведени за по-стабилното им закрепване към дръжката. Считаме, че по образец на двойните брадвни без втулки и в други райони на античния свят започва изработването на подобни функционални двойни брадвни. В по-ранно проучване сме разгледали освен тях и произвежданите основно на запад от тракийските земи по-късни разновидности, при които имаме втулка само от

едната страна, както и произвежданите основна на изток (в Мала Азия) двойни брадви без втулки, но с една плоска, а не две характерно огънати страни (Топалов, 2017/2018, 15-18). Изхождайки от формата на престижните владетелски/култови двойни брадви, станали известни главно поради използването им в Крито-Микенския свят, допълнихме тази класификация с въвеждането и на още един основен тип двойни брадви, назован като минойски. Те са с подчертано широки режещи остриета спрямо ширината на тялото в зоната на отвора за дръжка. В достъпната ни литература не сме намерили информация за съществуването на такива функционални двойни брадви, тъй като известните досега екземпляри са използвани само като владетелски и религиозни символи (техни рисунки са представени в първото специализирано проучване на двойните брадви от медни сплави, това на Bucshholz, 1983, 43-134, като друго не ни е познато). Единствения подобен екземпляр е от колекцията ни, като от него е запазена само едната половина, дадена на обр. 31. Обръщаме внимание, че всички известни досега типове и разновидности двойни брадви понастоящем са намирани само на територията на България, което според нас е още един довод затова, че именно от обитателите на днешните наши земи се създават за първи път медните и изработваните от медни сплави двойни брадви.

В проучванията ни, при коментиране на всеки тип двойни брадви, представяме първоначално първия намерен в България екземпляр и едва след това други от същия тип. Тук при представянето на известните ни разновидности късни двойни брадви от тракийски тип ще илюстрираме само екземпляри от колекцията ни (разширено тяхно представяне е дадено в Топалов, 2017/2018 и в монографията Топалов, 2017, под печат).

На обр. 32 представяме двойна брадва от колекцията ни, изработена с по три ребра от двете страни в зоната на отвора за дръжка. Отворите на този тип са напълно кръгли, което според нас показва ранната им изработка. Вероятно ребрата са поставяни в тази зона, поради това че именно там се чупят костените и каменните сечива/оръжия с отвори за дръжка. Възможно е ребрата да са били поставяни и поради опасността от спукване на метала в тези тънкостенни места на отливката.

С усъвършенстване на формите за отливане подобни двойни брадви с кръгли отвори се изработват и без ребра в зоната на отвора за дръжка. Това са едни от най-често намираните двойни брадви. Тук ще представим много рядко намирани екземпляри, съхранявани в колекцията ни, имащи значително по-малки размери и съответно тегла. На обр. 33 е дадена средно голяма двойна брадва от този тип, която вероятно е била използвана за жезъл. На обр. 34, 35 и 36 са дадени още по-малки подобни двойни брадвички, вероятно изработвани с култови цели, или като предметоподобни средства за размяна. Обръщаме внимание, че те са отливани в различни леярски форми, което показва че са изработвани немалки количества от тях. Не сме срещали други публикувани подобни екземпляри, изработени толкова прецизно.

Следва да се отбележи, че точно тази разновидност двойни брадви е използвана от средата до края на II в. пр. н. е. за изработвани от керамика на украсени двойни брадви, поставяни в мъжки погребения от Орсоя (Филипов, 1974, 12-23; Филипов, 1974, 13-14), като един екземпляр е представен на обр. 37. Не ни е известно съществуването на подобни практики извън тракийските земи. По-нататък ще илюстрираме намиращата се в колекцията ни част от друг тип счупена наполовина функционална бронзова, дадена на обр. 41, възможно поставена с подобна цел в мъжко погребение (публикувана в Топалов, 2013, 24-26).

Един съществен довод за доказване приоритета на населението от източната част на Балканския полуостров в създаването на двойните брадви е продължителното им използване като средства на размяна. С тази цел са били отливани нефункционални двойни брадви, имащи миниатюрни отвори за дръжка, както и такива без отвори за

дръжка. Представяме една бронзова бравичка с нефункционален отвор за дръжка от колекцията ни на обр. 38, както и бронзова двойна брадва без отвор от колекцията ни на обр. 39 (подробно разглеждане на този екземпляр в Топалов, 2018, 51-54). В проучванията ни сме публикували различни типове по-малки двойни бравички, за които има основания да се предполага, че са били използвани като средства за размяна или като култови предмети (Топалов, 2013, 24-41).

На обр. 40 представяме двойна брадва без ребра и с елипсовидна форма на отвора за дръжка от колекцията ни. Елипсовидния отвор предоставя възможност за направа на по-дебели стени в зоната на отвора, а тази форма на дръжката осигурява нейната по-голяма здравина. Подобни, възможно ритуално счупвани на две двойни брадви са поставяни вероятно в погребения на войни, като подобен екземпляр от колекцията ни е даден на обр. 41.

Необходимостта от по-стабилно закрепване на двойната брадва към дръжката е довело до създаването на двойни брадви, имащи две удължени части/втулки. В количествено отношение, това е най-често намирания в България тип двойни брадви. В проучванията на проф. Черних, на който са известни само около десетина подобни двойни брадви, е направена констатацията, че с едно изключение те се срещат само в района на Долния Дунав, но не и в Егея, Кипър и материкова Гърция. По време на колекционерската ни дейност сме имали възможност да разгледаме над 20 подобни двойни брадви от частни колекции, предимно в колекции от различни типове оръжия. Считаме, че първоначалното създаване на този тип двойни брадви е осъществено в земите от източната част на Балканския полуостров, поради което те би следвало да се определят като тракийски тип двойни брадви с втулки (Топалов, 2017/2018). На сравнително малка част от известните екземпляри е изследван състава на метала, като е установено наличието на изработвани от чиста мед, от арсенов бронз и от калаен бронз.

Известните ни публикувани екземпляри нямат допълнително ребро в зоната на отвора на дръжка. Между тях рядко се срещат такива с двойно по-малки размери, респективно тегла. На обр. 42 представяме подобна двойна брадва от колекцията ни.

След като установихме, че съществуват двойни брадви с втулки, изработвани с ребра в зоната на отвора за дръжки обърнахме по-голямо внимание на този тип сечива/оръжия. Представяме три отливани в различни форми екземпляра от колекцията ни на обр. 43, 44 и 45. Досега сме имали възможност да разгледаме само една двойна брадва с втулки, имаща по три ребра в зоната на отвора за втулки, като представяме намиращата се в колекцията ни на обр. 46 (подробно разглеждане на двойните брадви с втулки и ребра в Топалов, 2017/2018, 52-59).

Тук няма да разглеждаме направените от желязо двойни брадви, само ще обърнем внимание, че най-ранните екземпляри според нас се изработват с почти пълно подобие на лятите двойни брадви, което е трудно постижимо при изковаването им от желязо. В проучванията ни сме установили, че по подобие с бронзовите и железните двойни брадви се изработват в различни големини като функционални, култови и като специално създавани за средства за размяна (Топалов, 2013, 37-41; Топалов, 2017/2018, 59-65).

В предстоящо за публикуване проучване (монографията Топалов, 2017, 198-202, страниците от работен вариант, под печат), разглеждаме намерените при археологически разкопки в северозападната част на Гърция и в Северна Македония култови предмети с формата на малки нефункционални двойни бравички. Това са колани, съставени от двойни бравички и маниста, амулети с изображения, както и разположени на една ос три двойни бравички. Обръщаме внимание, че по времето на изработването на подобни предмети в тези земи са обитавали тракийски племена, т.е. те не следва да се разглеждат като несвързани с тракийските традиции. В проучванията ни са представяни подобни по

замисъл и изпълнение култови предмети, намирани в земите на траките, днес земи разположени на територията на България (Топалов, 2012; Топалов, 2013).

В рамките на един доклад не можем да представим всички доводи за хилядолетните традиции на населението от източната част на Балканския полуостров за изработката и използването на двойните брадви като сечива, оръжия, символи на политическа и религиозна власт, култови предмети, предмети за украса и не на последно място като предметоподобни средства за размяна. Само ще отбележим, че изображения на двойни брадви имаме на престижни златни пръстени, на ризници, шлемове, на сребърни съдове, на фрески от тракийски гробници и не на последно място като династически символи в монетите на ранните одриски владетели от V-IV в. пр. н. е. Тази традиция продължава и в следващото интензивно анепиграфно тракийско сребърно монетосечене от III-I в. пр. н. е., където на тези монети се поставя като допълнителен символ изображение на двойна брадва, доказващо тракийската принадлежност на тези монети (подробно разглеждане последно в Топалов, 2017/2018).

Считаме, че изследователите, продължаващи да защитават вижданията за създаването за първи път на двойните брадви в Крит през XVII/XVI в. пр. н. е., ще могат да представят като доказателство за това сведения за изработвани в същите тези земи преди VI/V хилядолетие пр. н. е. и намерени при археологически разкопки в Крит на двойни костени брадви, двойни каменни брадви, а към края на V хилядолетие пр. н. е. и намерени при археологически проучвания на отливани от т. н. чиста мед първи критски прототипи на метални брадви с по две функционални режещи/пробивни остриета. Извършваните през последните десетилетия археологически проучвания доказаха приоритета на достиженията в металургията и металообработката на населението обитаващо района на т. н. Варненска цивилизация от края на VI хилядолетие пр. н. е., а и след това. Отново отбелязваме, че те дадоха основания за изказаното предположение на Ив. Иванов за възможността корените на крито-микенската култура да се търсят и в материалите от Варненския некропол (Иванов, 1978, 22), както и на предположението на Е. Черних за разселването на юг от своята начална територия на част от създателите на Варненската цивилизация, носещи своите идеи за металообработка към Егейския свят (Черних, 1978, 277-278).

Тук би следвало да се вземе под внимание и много по-ранното мнение на Б. Филов, изказано при разглеждане насоките на културните влияния¹ в земите на Балканския полуостров. Според него "... въпросът се състои не в това дали неолитичната култура в дунавската равнина е дошла от юг или егейската култура е дошла от север, но само в това, коя от двете области през известен период е играела доминираща роля и е стояла по-високо в културно отношение. Поставен така въпросът и отговорът, струва ми се, при сегашното положение на нашите знания, не е трудно да се даде. През неолитната епоха тази роля е принадлежала на дунавската област, обаче през епохата на критско-микенската култура тя е минала върху егейската област." (Филов, 1920, 53).

Завършвайки разглеждането на намираните, т.е. на употребяваните в тракийските земи двойни брадви от рог, камък, мед и медни сплави още веднъж ще обърнем внимание за продължаващото невземане на нужното отношение, защитаващо приоритета на древните обитатели на източната част на Балканския полуостров в създаването и

¹ В това проучване на проф. Филов, при разглеждане на културното влияние, се коментират сведенията от изворите и основно направените съпоставки на известните по това време археологически материали: керамични изделия, въоръжения, украшения, погребални практики, строежи свързани с култови дейности и т.н., т.е. като културни влияния се разглеждат предимно резултатите от развитието на материалната култура за разглеждания период от време.

усъвършенстването на двойните брадви и тяхното използване като сечива, оръжия, символи на политическа и религиозна власт, както и като средства за размяна. В многобройните досегашни проучвания, както и в организираните престижни изложби у нас и в чужбина, при редките представяния на намираните в тракийските земи двойни брадви се отбелязва, че епизодичното им намиране понастоящем в българските земи е далечен отзвук от едва достигащото до района критско-микенско влияние, без да се коментират многобройните археологическите материали, доказващи че още от края на VI хилядолетие пр. н. е. в тези земи различни разновидности функционални предмети с формите на двойни брадви се използват като сечива, оръжия, като политически и религиозни символи и дори като средства за размяна. Считаме, че още при първото провеждане на една нова престижна изложба, свързана с миналото от тракийските земи, следва да се представи като имаща и самостоятелно значение обширна експозиция от различните типове рогови, каменни, медни, медно-арсенови, медно-калаени и железни двойни брадви от района на източната част на Балканския полуостров, придружена с необходимите текстове, показващи непрекъснатото им създаване и използване в периода VI-I хил. пр. н. е. и доказващи най-ранното създаване на двойните брадви именно в този район, а не в земите на Критско- Микенската цивилизация едва през XVII/XVI в. пр. н. е. По подобен начин следва да се представят като имащи и самостоятелно значение експозиции от най-ранните до най-късните типове създавани и използвани в тракийските земи сърпове и кухи брадви келте, доказващи най-ранното създаване на първите метални образци от тях като сечива/оръжия, култови предмети и като средства за размяна.